

mondtam végül nagyon szomorúan —, miképpen jutott abba az állapotba, hogy önnök már nem kell csillagászati távcső?” Kell-e magyarázni, hogy ez a bizonyos csillagászati távcső szatirikus jelkép, amelybe azonban nagyon sok minden belefér, s amelynek értelme egyetemes érvényű? Az emberiség valamiképp eljut — a gyermekiség állapotából a felnőttiség állapotába —, és ha már eljutott, meg is érett a szatírára.

A felnőtt- és gyermekvilágnak ez a szimbolikus és kardinális ellentéte a filmmágus Jacques Tati műveit juttatja eszembe. A gyermekiség ilyen értelmű szerepeltetése azonban már Mark Twainnél is főszerepet játszik, s alkalmanként főszerepet kap a filmburleszkben, Chaplinnél is. De egyikük sem kapaszkodik olyan reménykedéssel teli kétségbeeséssel a gyermeki világ mítoszába, mint éppen Bajor Andor. Tati gyermekei (és kutyái) a vidámság, az egészséges szabadságvágy, a nagyképűségmentes életforma nevében ütköznek össze a felnőttek világával; ugyancsak szikrázó és ádáz ütközés ez, s legalább olyan leleplező erővel hat a felnőttek taposómalom-mechanizmusára, mint a Bajoré. Bajor azonban a legmaibb, a legmodernebb, akihez a hírügynökségek morzejelei, rádióhullámok és televíziós sugárzások gyorsírói szállítják a technika által összeszuszorított, karnyújtásnyi közelségbe került világ összes gondját, baját, örömét és fájdalomát. És az irgalmatlanabb valóság.

### Lirikus humorista

Bármily komor is olykor a Bajor Andor látta világ képe, s bármily komoly is mondanivalója a fölfedezett kancsi-ságokról, mégiscsak a nevetetés mes-

tere, s a kinevetés a hivatása. Sokféle nevetés létezik: a fölényé, a magabiztos-ságé, a sajnálkozásé, az együttérzésé, a fölszabadságé, az öröme, a gunyoros-ságé, a kaján kárörömé, a vidám önfeleltsége. Bajor művészetének és mondanivalójának megfelelően nevetése is sokféle. A fentebbiekből keveredik ki a sajátos, eltéveszthetetlen bajori nevetés, ama „recept, adagolás szerint“, amelyet az előbb próbáltam jellemezni. Az értelem és az érzelem kettőssége vezérli tollát, s képtelen arra, hogy csak hig-gadt, hűvösen elegáns szatírárt, kerekded kedves humoreszket, borsos paródiát vagy szurkálódó tárcakrokit írjon. Nála a formák és a műfajok keverednek, átváltanak egymásba, mert Bajor nem túri a formák szabályait, ő nagyobb nagyságrendű törvényeknek engedel-meskedik, olyanoknak, amelyek fölüláll-nak műfaji, műnemi szerkezetek rend-jén: az emberi indulatok törvényeinek. Ez persze nem mindig válik hasznára művészetének, de ezzel együtt kell el-fogadnunk őt.

Sokkal súlyosabb szabálytalansága írásművészetének, hogy a szatirikus, prózaíró Bajor lényegében lírai alkat. Ez sem egyedülálló jelenség a humor birodalmában, nála azonban karakterére jellemzően fölfokozott. Majdnem minden írása költői önvallomás. Vele történt eseményeket mond el, megéli és átéli írásait. Szatírájának (szenvedő) hőse csak ő lehet. Humorista az, akivel vic-celnek — mondta kesernyes önróniával Karinthy. Bajor az az örök kisdiák, aki-vel valóban tréfál az élet, aki túlfűtöt-ten megél minden kancsi élményt, s az alkotói munkafolyamat egyik titkos pil-lanatában dől el, hogy költemény lesz-e belőle, vagy szatíra.

Szalay Károly

## A kulturálistól a politikumhoz

Ma már biztosan tudjuk, hogy az ember valóságos felszabadulása szükségkép-pen összefügg az elidegenült társadalmi viszonyok forradalmi átalakításával, az emberközi kapcsolatok teljes humanizá-lásával. Mert csak ilyen emberiesült kö-zegben tudjuk valóra váltani egyéni és nembeli képességeinket, hogy a lét de-terminációján belül az alkotó cselekvés-ben testet öltő szellem — egy jobb vi-lágért — szabadon érvényesülhessen. Időrendileg, történetiségében tekintve a

folyamatot, az ember értelmi, érzelmi és akarati felszabadulása — valljuk a tudat viszonylagos szabadságát — némileg meg-előzte valóságos, gazdasági (társadalmi) felszabadulását. Ebben a vonatkozásban alighanem a nemzeti öneszmélések ko-rával egybeeső illuminizmusé a pálma.

Történelmi szerepük, jövőjük, sorsuk eladdig sohase foglalkoztatta annyira in-tenziven a népeket — főképp azok értel-miségi rétegét —, mint nemzeti önbre-désük időszakában.

Sajátos formában Erdélyben is így történt.

Honnan ez a sajátosság?

A XV. század végétől vagy a századfordulótól kezdődhetett el Délkelet-Európában az a mindent visszafogó lemaradás, amely egy halálra ítélt termelőmód fura továbbdöcögését eredményezte. Az a tisztelet, áporodottság, majdhogynem időnkivüliség, amely lidércnyomásként nehezedett erre a területre, sok mindenben megmutatkozott. A kor nyugat-európai állapotait véve viszonyítási alapul, talán elegendő néhány olyan fontos területre és tényezőre utalnunk, mint: az idejétmúlt földművelési formák változatlan továbbélése, a parasztság túlsúlya, a megkésett polgárosodás és a városi élet elmaradottsága, az egyház mindenhatósága, a laikus gondolkodás és a világi érdekek háttérbe szorítottsága. Megnehezítették és késleltették még a soknemzetiségű államok kettős elnyomásban élő népeinek önérvényesítési törekvéseit szerény gazdasági erejük, a velük szemben alkalmazott diszkrimináció, e terület rendkívül bonyolult etnikai összetétele, az érdekszférák ütközése, valamint a folyton változó, de egészében kedvezőtlen nemzetközi politikai konstelláció.

A sajátos helyzet miatt a kapitalizációs itt jóval később és eleinte főként az új iránt fogékonyabb nemesség körében — tehát a mezőgazdaságban s a vele közvetlenebb kapcsolatban lévő területeken — jelentkezett. A tőkés termelési viszonyok fokozatos térhódítása ezekben a népekben is felébresztette a nemzeti öntudatot. Így lett az erdélyi románok önaffirmációs mozgalmanak két alapvető problémája: a felszabadító küzdelem és a nemzeti kérdés. (Lásd Arató Endre: *Kelet-Európa története a 19. század első felében*. Budapest, 1971.)

A korabeli Erdély elavult gazdasági-társadalmi viszonyai és csonka osztályszerkezete arra készítette az erdélyi románságot, hogy a szellemi kultúra területén kezdje el öntevékeny mozgalmát. Keith Hitchins könyve\* ezt a több mint másfél századnyi időtávú — a XVIII. század második felétől a XIX. század végéig terjedő — folyamatot vázolja fel három főbb mozzanatban.

Az első fejezetben Samuil Micuval, az erdélyi román felvilágosodás egyik vezéregyéniségével ismerkedünk meg, de sokkal inkább a politikussal és a közéleti személyiséggel, mintsem a teoretikussal, a tudóssal. A második fejezetben Hitchins a korabeli erdélyi román tár-

sadalmi-politikai gondolkodás nyomán követésére vállalkozik; a befejező részben pedig az 1895-i Nemzetiségi Kongresszus (Congresul Naționalităților) kérdéskörére összpontosít.

A kötet alapján hadd vegyük szemügyre a mozgalomban és a korabeli erdélyi románság tudatában jelentkezett mutációkat.

Erdély a XVIII. században még a hűbériség Prokrusztész-ágyában aludta szorongásos álmát, s csak a nagyon mélyről fakadó, időnkénti megmozdulások jeleztek egyre határozottabban a fennálló rend súlyosbodó válságát, amelyet felülről jövő jobbágyreformokkal próbáltak ellensúlyozni. De minden óvintézkedés és mentési kísérlet ellenére egyre sürgetőbben jelentkezett a változás és a megújulás igénye. Ilyen körülmények közt indult el a XVIII. század második felében — a társadalmi fejlődés szükség-szerű következményeként — az erdélyi románok mozgalma számottevő gazdasági potenciál, kialakult polgárság és világi értelmiség nélkül.

A termelőerők fejlődése, a felvilágosodás eszméinek friss fuvallata és a fel-felbukkanó reformigények kíméletlenül feszítették a régi világ eresztékeit. Időszakról időszakra haladva mindinkább érzékelhető a közösségi tudat mélyülő heterogenitása: gyakoribbak a dilemmák és a belső konfliktusok, mindennapos lett a „két világ“ közti lebegés. Hanem a hagyományos szemlélet és az illuminizmus eszméin nevelkedett újtők nyílt öszszecsapása még sokáig váratott magára: csak a XIX. század második felében következett be (Andrei Șaguna — Simion Bărnuțiu). A társadalmi tudatban beállott mutációkat az újabb és újabb programpontok jelezték, amelyek egyben a mozgalom fejlődéstendenciáját is mutatták a kulturálistól haladva a politikum felé. Az erdélyi románság önaffirmációs mozgalmanak így vált végül meghatározó elemévé a nemzeti ideológia.

Minden nagymérvű szellemi átalakulás idején szükségszerűen felmerül a kérdés: hogyan viszonyuljon az új a régihez, a születő a letűnőhöz? A kérdés itt azért nem erőltetett, nem is szónoki, mert a felvilágosodás eszméinek elkötelezett erdélyi román értelmiség színe-virága akkor fordul igen nagy érdeklődéssel a múlt felé, amikor az úttörő nyugat-európai felvilágosítók az ész és a tudás nevében ostromozták a letűnő korszakot.

Honnan származik ez a „visszásság“? Fáziseltolódásból. Abból az egyszerű tényből, hogy amíg a nyugat-európai illuministák a jószerével már kialakult vagy kialakuló polgári nemzeti államok

\* Keith Hitchins: *Cultură și naționalitate în Transilvania*. Editura Dacia, Cluj, 1972.

talapzatáról támadták a hűbéri rendszert s annak uralkodó ideológiáját, a skolasztikát, addig a délkelet-európai soknemzetiségű birodalomnak azok a népei, amelyek gazdasági és nemzeti elnyomásban éltek, önszémlelő idején még a régi rend keretei közül viszonyultak a régműlthoz. Az erdélyi románok is — akik jelenüket méltatlannak érezték — egykori történelmükkel, a múlt felidézésével kívántak példát statuálni. Ezért látszólagos csupán a tegnaphoz fordulás: visszapillantva valójában előre tekintettek. Mert csak az látja a jövőt, aki nem téveszti szem elől a múltat.

A történelem a mozgalomnak valóban egyik igen lényeges kérdésköre volt, de mégis csak az egyik. A népek nemzeti önszémlelése, a felvilágosodás ugyancsak az érdeklődés és a tudományos vizsgálódás középpontjába állította az anyanyelvű művelődés és az irodalmi nyelv megteremtésének, illetve csiszolásának a szükségét. (Erdélyben ebben a vonatkozásban is sajátos helyzetet találunk: a nyelvek kölcsönhatását.)

Ez a szükséglet is a felvilágosodás lényegéből fakad. Mert ez az a kor, amelyben az emberek az ismeretszerzés kultuszát élik. Maga a jelenség egyféle logikából, „a műveltség egyenlő a gazdagsággal!” pragmatizmusából nőtt ki. Aminthogy „a tudás — hatalom” baconi gondolatában szintén az újdonsült polgár derűlátása és magabiztonsága érezhető. Kibontva a gondolatot: ha a művelődés alapvető eszköze a nyelv, és hogya a

műveltség a gazdagság forrása, akkor a hajlékonyabb, a kiműveltebb nyelv könnyebben hozzásegít a több ismeret-  
hez. Ebben a gondolatmenetben a nyelv-  
művelés előfeltétele és közvetett eszköze  
a társadalmi felemelkedésnek, hiszen a  
társadalmi rossz orvoslásának egyik leg-  
hatékonyabb gyógymódja a társadalmi  
rangtól függetlenül műveltség elérése.  
Ezért tartották fontosnak az illuministák  
az értelmiségi réteg számbeli gyarapítását  
és felkészültségének elmélyítését.  
Hitchins tehát a felvilágosodás eszmevi-  
lágának logikáját követve emelte ki  
könyvében az értelmiségnek, annak a  
társadalmi rétegnek a szerepét, amely  
kigondolta, felépítette a mozgalom ideo-  
lógiáját, nyomon követte az események  
alakulását, és irányította a küzdelmet.

Az illuministák szerint mindenkinek  
joga van a munkához és a boldogsághoz.  
Ezek nem előjogok — ezek jogok. És mi-  
velhogy az egyén csak megfelelő társa-  
dalmi közegben bontakoztathatja ki ké-  
peségeit, a társadalom köteles mindenki  
számára biztosítani a gondolkodás és a  
cselekvés szabadságát. Az előjogok eltör-  
lése és a jogfosztottság megszüntetése —  
korparancs. De ennek a jogos követel-  
ménynek az adott társadalmi viszonyok  
megszüntetése nélkül nem lehet érvényt  
szerezni.

Keith Hitchins könyve ezt az átalaku-  
lási folyamatot kíséri végig a XVIII. szá-  
zad második felétől a XIX. század vé-  
géig.

Aniszi Kálmán

## Kabán József: Alkony

